

p. 32, 2 ap. Lietuviškoje dalyje klaidų daugiau – ne tik korektūros, pvz.: Aurelia (= Aurelija) p. 16, 10 v., išn. 6; *busimasis* (= būsimasis) p. 25, 8 v.; *lekti* (= lėkti) p. 31, 8 v.; *pusti, putė* (= pūsti, pūtė), *žadžia* (= žaidžia) p. 31, 13 v.; *baigiaĩ* (= baigėĩ) p. 34, 6 ap.; p. 34, išn. 27 minimi lietuvių akcentologų darbai nepateikti literatūros sąrašė; *mók+ė-tė-s* ir *mók+ė-mė-s* (p. 35, 2,3 ap.) reikia sukeisti vietomis; *tečiu* (= tėčiu) p. 58, 12 ap.; *biški* (= biški „truputį“) p. 92, 3 ap.; netiesa, kad forma *šokinti* lietuvių kalboje neegzistuoja (p. 103, išn. 64); *krenta* (= krinta) p. 115, 15 ap. (motinos kalbos *krenta* – ne bendrinės kalbos forma); MFTYTI (= MĖTYTI) p. 117, 1 v.; {tevelis} (= tėvelis) p. 133, 13 ap.; *tetis* (= tetis {tėtis}) p. 134, 10,13 v. Čia suminėti riktai „ištirpsta“ tarp gausybės nepriekaištingai pateiktų pavyzdžių ir akių nebado. Prasčiau yra su lietuviška santrauka – jos kalba, stilius ir skyryba gerokai redaguotini. Apgailestautina, kad daugelis lietuviško teksto klaidų yra perkeltos iš disertacijos. Tai rodytų, jog monografijos rengimą lydėjo skuba. Turbūt skubotumu reikėtų aiškinti ir knygos tekste vietoj monografijos praspūdusią disertaciją, pvz., „In this dissertation, I shall refer to problems of accentuation“ (p. 34, išn. 27).

Baigdamas šią recenziją, noriu pasakyti, kad nepaisant iškeltų trūkumų, klaidų, P. Wójciko monografija yra rimtas darbas, praplėtęs lituanistikos horizontą vaikų kalbos tyrimais. Recenzuojamoji knyga ir straipsniai nebūtų atsiradę be daugelio žmonių pastangų: audioįrašus darė ir transkribavo Rūtos motina lituanistė Aurelija Kaškelevičienė (ši darbą iš dalies rėmė Austrijos mokslų akademija – grantas išrūpintas prof. W. U. Dresslerio; taip pat Atviros Lietuvos fondas, nupirkęs kompiuterį, magnetofoną ir kasečių), duomenis kodavo ir analizavo, suprantama, P. Wójcikas, konsultuojamas ir visokeriopai remiamas žinomos psicholingvistės prof. M. Smoczyńskiej, kurios iniciatyva ir pradėti lietuvių vaikų kalbos tyrimai; disertacijos rašymui ir gynimui vadovavo baltistas prof. Axelis Holvoetas. Šių ir kitų žmonių pagalbą knygoje gražiai išryškina pats autorius (p. 7), tačiau pagrindinis naujos lietuvių kalbotyros šakos herojus yra jis pats, profesionaliai pasirengęs psicholingvistas ir lituanistas, neabejoju, toliau sėkmingai tęsiantis lituanistikos tyrimus.

Bonifacas Stundžia

Gauta 2001 08 17

Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5, 2734 Vilnius, Lietuva

bonifacas.stundzia@flf.vu.lt

PIETRO U. DINI, *BALTŲ KALBOS. LYGINAMOJI ISTORIJA*.

Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 540 p.

Pietro U. Dini'o įvadas į baltų filologiją *Le lingue baltiche* jau susilaukė daugelio teigiamų atsiliepimų lingvistinėje spaudoje. Vertimai į lietuvių ir latvių kalbas liudija ne tikrai apie tai, kad jis užpildo spragą baltistinėje literatūroje, bet ir apie pačios knygos teigiamas ypatybes. Tam, kad lietuviškas leidimas perimtų visas šias originalo ypatybes, nemažai pastangų yra padėjęs specialusis knygos redaktorius Bonifacas Stundžia. Jo rūpestingas darbas leido išvengti dau-

gelio terminologinių ir faktinių netikslumų, kurie verčiant galėjo lengvai įsivelti. Atskirai recenzuoti lietuvišką leidimą, jau anksčiau šiame žurnale (39 t., 1998, 253–257) Giedriui Subačiui recenzavus itališką originalą, lyg ir nėra būtino reikalo. Tačiau vertimo pasirodymas Lietuvoje yra svarbus ir džiugus įvykis, jį paminėti skatina ir kiti sumetimai: originalas Lietuvoje greičiausiai liks bibliografinė retenybė, o lietuviškas leidimas neabejotinai užims garbingą vietą šalia itališko, juolab kad jis (kaip rašoma lietuviško leidimo pratarinėje) patikslintas ir gerokai papildytas.

Iš veiksnių, lemiančių recenzuojamos knygos vertę, ypač reikia pabrėžti tai, kad autorius yra lygia dalimi kalbininkas ir filologas, ir gvildendamas diskusijas apie de Saussure'o dėsni esmę jaučiasi tiek pat laisvai, kaip ir apibūdindamas Renesanso laikotarpio autorių samprotavimus apie baltų tautas ir kalbas bei jų kilmę („paleokomparatyvizmas“ baltų areale yra viena iš mėgstamų autoriaus tyrimų sričių). Lingvistinių ir filologinių aspektų pusiausvyra, ypač pabrėžtina stiprėjančios specializacijos laikais, daro Dini'o knygą tiesiog pavyzdiniu baltistikos studijų įvadu.

Knygoje aptariama baltų priešistorė, pagrindiniai lyginamosios baltų kalbotyros bruožai, kalbų kontaktai bei arealiniai aspektai, lietuvių bei latvių kalbų raida ir jos istorinis bei kultūrinis kontekstas, apibūdinami negausūs iki mūsų laikų išlikę duomenys apie prūsų ir kitas mirusias baltų kalbas bei tarmes. Gale randame įvairių laikotarpių baltų kalbų tekstų pavyzdžių su komentarais bei nepaprastai išsamią bibliografiją. Medžiagos išdėstymas yra kiek nevienodas ir asimetriškas, bet tai lemia jos pobūdis: lietuvių ir latvių kalbų raida apžvelgiama nuo priešistorės iki naujausių laikų, dėl to ir duomenys apie šias kalbas yra išmėtyti po kelis skyrius; autorius vieną po kito atskleidžia atskirus istorinius kalbos struktūros sluoksnius. Prūsų kalbos, paliudytos vos keletu trumpų tekstų, buvo neįmanoma aprašyti tokiu pat būdu, todėl visi duomenys apie šią kalbą sukaupiti viename skyriuje, kuriame, beje, duota labai gera su šios kalbos rekonstrukcija susijusios filologinės problematikos apžvalga. Knygos turinys šioje recenzijoje referuojamas labai neišsamiai; neperdedant galima pasakyti, kad nėra tokios baltistikos tyrimų srities, kurios autorius nebūtų nors bendrais bruožais skaitytojui pristatęs. Autoriaus kruopštumas ir platus mokslinis akiratis išryškėja tiek iš didžiulės bibliografijos, tiek ir iš knygos turinio.

Dini'o knyga yra gerai parašyta ir rūpestingai suredaguota, ir net labai priekabus recenzentas nerastų medžiagos ilgam pastebėtų klaidų sąrašui. Įvairių kalbų formos dažniausiai cituojamos nepriekaištingai. Tai, kad latvių kalbos pavyzdžiai pateikti šiek tiek blogiau negu kitų kalbų, atitinka vidutinę baltų kalbotyros publikacijų normą. Turint omenyje didelį kiekį diakritinių ženklų, vartojamų užrašant latviškus žodžius, statistinę tikimybę, kad ne Latvijoje spausdintoje kalbotyros publikacijoje visos arba bent dauguma latviškų formų bus pateiktos taisyklingai, galima laikyti lygia nuliui. Todėl nestebina tokie netikslumai, kaip *vārš* vietoje *varš*/*varš* (119 p.), *pērķuns* vietoje *pērķūns* (119 p.), *māšiņam* vietoje *māšiņām saucamies* (137 p.), *ķiselis* vietoje *ķiselis* (181 p.), *nākt priekš* vietoje *nākt priekšā* (338 p.). Reikia pabrėžti, kad tokių atvejų yra visai nedaug.

Šiek tiek labiau stebina transkripcija [z'in'a] (vietoje [ziņa]), teikiama prie latviško žodžio *ziņa* (92 p.). Nuo skaitytojo nereikėtų slėpti, kad lietuvių ir latvių kalbų fonologinės sistemos skiriasi; kad latvių kalboje asimiliacinio minkštinimo prieš priešakinės eilės balsius nėra ir kad rašmeniu <ŋ> pažymėtas priebalsis nėra suminkštintas dantinis-alveolinis, o palatalinis priebalsis (t. y. palatalinė artikuliacija yra ne pašalinė, o pagrindinė). Kadangi nėra kietųjų ir minkštųjų

alveolinių priebalsių priešpriešos, žodžio *šūt* transkripcija [š'u:t] (83 p.) yra nemotyvuota ir turbūt tik atspindi lietuviško atitikmens *siūti* transkripciją: tose kalbose, kur nėra minkštumo koreliacijos, žvarbieji priebalsiai dažniausiai savaime būna alveoliniai-palataliniai. Latvių žodis *blāurs* taip pat transkribuojamas pagal lietuvių kalbos tarties dėsnius [bl'eurs] (80 p.). Ginčytinas atrodo autoriaus principas lietuviškas formas duoti su priegaidėmis, o latviškas – be jų: forma *būt*, pateikta šalia liet. *būti*, sudaro įspūdį, lyg priegaidės skirtų tik lietuvių kalba. Kita vertus, reikia pripažinti, kad latviškos formos su priegaidžių ženklais labai nutolsta nuo įprastos spausdinto žodžio išvaizdos, ir tai mokslinės rašybos neįgudusį skaitytoją gali trikdyti.

Ginčytinas lyginamosios baltų kalbotyros problemas autorius pristato glaustai, bet su pakankamu (turint omenyje vietos apribojimus) išsamumu, sumaniai išsivildendamas klausimo esmę ir visur su vienodu objektyvumu referuodamas prieštarigus tyrėjų požiūrius. Atsižvelgiama į naujausią literatūrą, todėl skaitytojas gauna, be abejo, aktualią baltistinių tyrimų apžvalgą. Visada galima apgailestauti, kad nebuvo referuota dar viena teorija arba nebuvo atsižvelgta į dar vieno tyrėjo požiūrį, bet specialiai ieškoti tokių spragų ar netobulumų būtų bergždžias darbas. Paminėsime tik vieną kitą vietą, kur autoriaus dėstomi požiūriai, mūsų nuomone, galėtų skaitytoją šiek tiek suklaidinti.

Knygoje ne visai įtikinamai aptarti palatalizacijos reiškiniai (83–84 p.). Beje, bibliografijoje pasigendame Čekmono straipsnio 'O jotacii v praslavjanskom i baltijskix jazykax', *Baltistica* 11(1), 1975, 63–76, kuriame patikslinamos palatalumo ir minkštumo koreliacijos sąvokos. Cituodamas Kuryłowiczų, autorius rašo, kad „iš pradžių susiformavo skirtingos minkštųjų priebalsių fonemos, o vėliau jos buvo neutralizuotos prieš priešakinės eilės balsius; ši neutralizacija ir privedė prie *i išnykimo“. Įvardinant palatalizacijos apraiškas lygiagrečiai teikiama, pvz., lie. *sj* > *s'* (*siūti*) ir la. *sj* > *š* (*šūt*) atvejai. Mat Kuryłowiczius baltų prokalbei postulavo minkštumo koreliaciją prieš užpakalinės eilės balsius; ji buvusi neutralizuojama prieš priešakinės eilės balsius, kur buvę apibendrinami nežymėti kietieji priebalsiai. Tai liudija *j* išnykimas tarp priebalsio ir priešakinės eilės balsio baltų prokalbėje (plg. *kėdė* : *kėdžių*, *verti* : *verčių*), kuris rodo funkciją C'V ir CjV sutapatinimą ir yra pagrindinis argumentas už minkštumo koreliacijos buvimą baltų prokalbėje. Lietuvių kalbos priebalsių sistema fonologiniu požiūriu dar artima prokalbės sistemai, nors (greičiausiai dėl slavų kalbų įtakos) kietieji priebalsiai neutralizacijos pozicijoje (prieš priešakinės eilės balsius) buvo dideliu mastu pakeisti minkštaisiais. Jotacijos (*sj*, *zj* > *š*, *ž*, *pj* *bj* > *p*, *b*) sąlygotų priebalsių pakitimų gausa latvių kalboje atspindi minkštumo koreliacijos nykimą: pašaline palataline artikuliacija paremtą palatalizacijos koreliaciją pakeitė įvairūs artikuliacijos vietos poslinkiai (pvz., dantinė-alveolinė artikuliacija pakito į palatalinę, kuri savo ruožtu galėjo keistis toliau, plg. procesą *k', g' > c, dz*, greičiausiai tarpininkaujant kokiems nors palataliniams priebalsiams). Ne vieną tyrėją yra suklaidinusi dvejopa 'palatalizacijos' termino reikšmė.

Tiesa, kad „nesutampantis su naudininku (tiksliau: su naudininku arba su galininku – A. H.) įnagininkas latvių kalboje yra paliudytas tik sporadiškai“ (319 p.), bet autoriaus cituojamame pavyzdyje iš senosios kalbos *Dewe beernes tapt* 'tapti Dievo vaikais', be abejo, pavartotas ne įnagininkas (su galūne *-is* < **-ais*) o galininkas, – tai rodo atitinkama vieta Gliuko ir Elgerio vertimuose (*teem dewe winfch Wallas Deewa Behrnus tapt* Gliukas, Jn 1,12; *Bet cek to vzieme, dewwe tems walliu Dewa bærnus tapt* Elgeris, Evangelijos ir Epistolos 6r25): visa konstrukcija yra klaidinga, latvių kalbai svetima ir atsirado kopijuojant lotynų *accusativus cum infinitivo* (*dedit eis*

potestatem filios Dei fieri). Taisyklinga latviška konstrukcija autoriams vokiečiams sudarė sunkumų, todėl linksnis buvo pasirinktas pagal vokišką konstrukciją *Gottes Kinder zu werden*. Kadangi linksnis tokia junginyje dėl linksnių formų homonimijos buvo sunkiai nustatomas, gramatinę jo interpretaciją primetė lotynų kalba. Klaidinga prielaida, kad šioje konstrukcijoje turėtų būti vartojamas įnagininkas, kyla iš mechaniško lietuvių kalbos gramatikos taisyklių taikymo latvių kalbai. Iš tikrųjų lietuvių įnagininkas čia yra inovacija (apskritai atrodo, kad lietuvių kalboje predikatinio įnagininko vartojimo sfera palyginti su baltų prokalbe yra gerokai išsiplėtusi), o latvių kalboje išlaikomas baltų ir slavų kalboms būdingas naudininkas infinityvinio sakinio (išreikštam arba neišreikštam) subjektui ir vardažodiniams tariniui žymėti (plg. s. b. sl. *Dast' imъ oblast' čedomъ božijemъ* [dat. pl.!] *byti*). Dabartinės latvių kalbos konstrukcijoje *Dieva bērniem tapt* forma *bērniem* yra tikras naudininkas, o ne su naudininku sutapęs įnagininkas, nes infinityvinio sakinio vardažodinio tarinio pozicijoje gali būti vartojamas ne tik daugiskaitos, bet ir vienaskaitos naudininkas (*tapt Dieva bērnam*), o vienaskaitos įnagininkas nėra sutapęs su naudininku.

Greičiausiai per neapsižiūrėjimą kaip senosios latvių kalbos iliatyvo pavyzdys pateikta konstrukcija *exan helles* 'pragare', o kaip lokatyvo pavyzdžiai – *tan tresschan Deenan* 'trečiąją dieną', *cenan turret* 'laikyti šlovėje' (320 p.).

Pavyzdžiai, iliustruojantys svetimų kalbų bei visuomeninio ir kultūrinio konteksto įtaką baltų kalbų leksikai, yra labai gerai atrinkti, autoriui būtų galima prikišti tik vieną kitą netikslumą. Pavyzdžiui, latvių žodžio *plātīzeris* 'pagyrūnas' (360 p.) daryba nėra suprantama nepaminėjus konkretaus šaltinio, žodžio *pletīzeris* (*plettīser*, *Plätteisen*) 'lygintuvas', šalia kurio garsų asociacijos keliu (*plātītis* 'girtis') buvo sudaryta pajuokiamoji forma *plātīzeris*; vargu ar čia galima kalbėti apie darybos elementą *-īzeris*, kilusį iš vid. vok. žem. *iser* 'geležis'. Tokių latvių kalbos būdvardžių kaip *sniegbalts* 'sniego baltumo' (370 p.) atsiradimą skatino, žinoma, ne rusų (kur šis tipas iš viso neegzistuoja), o vokiečių kalba (*schneeweiß* ir pan.), ir tai ne sovietmečiu, o gerokai anksčiau, XIX amžiaus autorių kūriniuose (Endzelynas bandė su šiuo reiškiniu kovoti dar prieš karą). Latvių kalba du kartus, įvairiais laikotarpiais pasiskolino rusų žodį *pud*: žodžius lie. *pūdas* ir est. *puud* kaip „lygiagretus skolinys“ chronologiškai atitiktų senesnė latvių kalbos forma *puōds*, o ne naujesnė *puds* (394 p.).

Vertėjas savo nelengvą darbą atliko, be abejo, labai gerai, ir tik dėl kelių vietų būtų galima pareikšti kritinių pastabų. Nevykęs yra, pavyzdžiui, termino „modalumas“ vartojimas tokiuose sakiniuose kaip „šis modalumas [apie netiesioginę nuosaką – A. H.] atsiskleidžia vartojant veikiamųjų dalyvių formas...“, „debityvas tradiciškai yra laikomas modalumu“ (331–332 p.). Galima kalbėti apie nuosakas arba apie formas su modaline funkcija, bet terminas „modalumas“ (*modality*, *Modalitāt*, *модальность* ir pan.) apima visą modalinių reiškinių sferą, todėl pavartotas konkrečioms formoms žymėti skamba neįprastai. Angliškas terminas *evidential* vartojamas apibūdinti formoms, kuriomis kalbėtojas gali arba privalo pažymėti, kokiais duomenimis arba įrodymais (angl. *evidence*) jis remiasi, ką nors sakydamas (pvz., ar pats matęs, ar girdėjęs ir pan.); ne visai tinkamas atrodo vertimas „akivaizdžioji nuosaka“ (330 p.), nes tokia nuosaka turbūt galėtų žymėti tik tai, kas akivaizdu (*evident*). Prancūziška frazė *tout court* reiškia ne 'gana greitai' (250 p.), o 'tiesiog, vienu žodžiu variant, be išlygų'.

Visada reikia džiaugtis, kai mokslininkas, užuot apsiribojęs originaliais tyrimais, iš kurių gali tikėtis jeigu ne didesnės šlovės, tai bent jau didesnio intelektualinio pasitenkinimo, skiria laiko ir pastangų savo mokslo srities sintezei rašyti: juk ji visada gali tapti pigios kritikos objektu. Pietro

U. Dini į savo *Baltų kalbas*, be abejo, yra įdėjęs daug širdies, tokiu būdu duodamas skaitytojui ne tik sausą faktų inventorių, bet gyvą ir patrauklią knygą. Padėkokiame Pietrui U. Dini'ui už puikiai atliktą darbą ir redaktoriui Bonifacui Stundžiai už pastangas darant jį prieinamą Lietuvos skaitytojams.

Axel Holvoet

Gauta 2001 08 24

Lietuvių kalbos institutas

Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius, Lietuva

axel@ktl.mii.lt